

An Overview of Excavation, Project and Conservation Works for Migre (Dere) Hammam in Muş City Center

Dr. Şahabettin ÖZTÜRK, Lecturer*

**Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Architecture and Design, Department of Architecture, Director of Restoration Programme, Tuşba/Van, e-mail: sahozturk13@gmail.com
Orcid No: <https://ocid/0000-0001-6979-3342>*

ABSTRACT

Registered Migren (Dere) Hammam which is located in Muş city center is quite different than provincial, regional and Anatolian classical hammam architectures in terms of plan, location and building materials. Subject hammam's current situation is observed, conservational scientific excavation is done and application projects are ready. Observations and proposed solutions are scrutinized in detail in order to switch the hammam's disadvantaged structural position in its current location to an advantageous one, determining risky Dere Stream's changeable flow trait, danger of landslide and structural and geological problems. Reclamation of the Dere Stream, conservation of the hammam, landscaping and usage after renovation are evaluated in pursuant of scientific Art History and Architectural History's occupational disciplinary methodology, using technical data that came out as a result of searches. Culture and tourism of the region, particularly Muş city will be provided important achievements with actualizing prepared Migren (Dere) Hammam application projects.

Keywords: Muş, Aqua Architecture, Dere Hammam, Renovation, Excavation works .

Muş-Merkez Migren (Dere) Hamamı Kazı, Proje ve Koruma Çalışmalarına Bir Bakış

Dr. Öğr. Üyesi Şahabettin ÖZTÜRK*

**Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü Restorasyon ABD. Başk. Tuşba/VAN e-mail: sahozturk13@gmail.com
Orcid No: <https://ocid/0000-0001-6979-3342>*

ÖZET

Muş şehir merkezinde yer alan tescilli Migren (Dere) Hamamı, plan, konum ve yapı malzemesi bakımından il, bölge ve Anadolu klasik hamam mimarisinde oldukça farklıdır. Araştırma konusu olan hamamın mevcut durum tespiti, bilimsel kazı, koruma amaçlı uygulama projeleri hazırlanmıştır. Tarihi hamamın mevcut konumunda oluşan dezavantajlı yapısal durumunu avantaja çevirmek ve riskli Dere Çayı'nın değişken debi yapısı, heyelan tehlikesi, yapısal ve jeolojik sorunlarının tespiti ve çözüm önerileri detaylıca incelenmiştir. Araştırma sonucunda ortaya çıkan tüm teknik veriler kullanılarak Dere Çayı'nın ıslah önerileri tespit edilmiştir. Hamamın korunması, çevre düzenlenmesi ve onarım sonrası kullanımı bilimsel Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi meslek disiplin metodolojisine uygun olarak değerlendirilmiştir. Hazırlanan Migren (Dere) Hamamı uygulama projelerinin gerçekleşmesi ile başta Muş İli olmak üzere bölge kültür ve turizmüne önemli kazanımlar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Muş, Su Mimarisi, Dere Hamamı, Onarım, Kazı Çalışması.

1. GİRİŞ

İlk çağlardan beri Doğu ile Orta Anadolu bölgeleri arasında geçiş ve konaklama yeri olan Muş İli; tarihi ve stratejik öneminden dolayı bugün yeterince farkında olmadığımız önemli bir kültür hazinesidir. Kentin dini, sivil ve askeri mimari dokusunu oluşturan çok sayıda

tarihi ve tescilli cami, kale, köprü, kilise, türbe, mezarlık, medrese, han, hamam gibi yapılar kültür hazinesinin değerli parçalarıdır.

Tarihi kent doku özelliğinde olan kadim Muş şehir merkezinde yer alan başta sivil mimarlık özelliğinde olan konut/sivil mimari yapılar olmak üzere, dini ve askeri birçok önemli yapının ilgisizlik ve bakımsızlıktan dolayı yıkılıp yok olmuştur. Kentin Koruma Amaçlı İmar Planı'nın hazırlanmamış olması bu olumsuz süreci daha da hızlandırmıştır (Öztürk, 2002: 121,122), (Şekil 1).

2000 yıllarının başından itibaren Muş merkez başta olmak üzere tüm ilçelerde yer alan kültür varlıklarının onarımına yönelik çok sayıda çalışmalar; başta Cumhurbaşkanlığı olmak üzere Kültür ve Turizm Bakanlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Muş Valiliği ve Muş Belediye Başkanlığı tarafından yapılmaktadır. Bu bağlamda 2863 sayılı yasa kapsamında birçok mimari yapının proje ve uygulaması başarılı bir şekilde yapılmıştır.

Şekil 1. Muş İli Merkez Uydu Görünüşü (Google)

Yapılan çalışmalardan biri de Muş şehir merkezinde yer alan su mimari yapılar içerisinde önemli bir yer olan Migren (Dere) Hamamı'dır (Kara, 1997: 17-36). Bilimsel incelemeler sonucunda Muş ilindeki tarihi hamam sayısı toplam üç adet, her üç yapı da Muş şehir merkezinde yer almaktadır. Bunlar; Alaaddin Bey Hamamı, Güllü Hamamı ve Migren (Dere) Hamamı'dır (Öztürk, 2002: 119,122).

Günümüzde ayakta olan ve kullanılan tek hamam, Alaaddin Bey Hamamıdır. Yapı, H.1161-M.1747-1748 tarihinde Alaaddin Bey tarafından inşa edilmiştir (Kulağız, 1996: 79). XX. yüzyıl başlarında oldukça harap olan yapı, 1947 yılında Karasular ailesi tarafından vakıflardan alınıp, 1948 ve daha sonraki yıllarda çok kez onararak, günümüze kadar kısmen orijinalliğini koruyarak gelmiştir.

Güllü Hamamı, Dere Mahallesi'nde yer almaktadır. 1980 yılına kadar ayakta olan hamam daha sonra tamamıyla yıkılmıştır (Muş, 1998 (İl Yıllığı), 1989: 73). Günümüzde yapıya ait hiçbir iz veya yazılı bilgi ve belge olmadığından, hamamın mimari plan ve diğer mimari özellikleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Migren (Dere) Hamamı, Selçuklu ve Osmanlı Anadolu hamam plan tipolojisi dışında bir plan düzenlenmesine sahiptir (Önge, 1995: 11-95, 122; Eyice, 1997: 402-429; Aru, 1949: 15-45; Arseven, 1983: 678; Ülgen, 1977: 174-178; Ünver, 1973: 87-94; Ünver, 1950: 198-203).

Hamam daha çok bulunduğu arsanın topoğrafik yapısına ve Dere Çayı'nın akış güzergâhına bağlı mevcut arazinin zorunlu koşullarına uygun olarak planlanmıştır. Migren Hamamı, Muş İli ve Van Gölü Havzası'nda yer alan hamam plan tipolojisi, form ve fonksiyon yapısı dışında planlanmıştır (Öztürk, 2002: 97-123,213-223; Öztürk, 2004: 40-123; Öztürk, 2013: 143-161; Öztürk, 2020: 223-444).

Migren (Dere) Hamamı'na ait koruma çalışmaları Muş Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından 2011 yılında başlatılmıştır. Hamama ait kazı, rölöve, restitüsyon ve restorasyon çalışmalar tamamlanmıştır. Migren (Dere) Hamamı, uygulama koruma çalışmaları ise devam etmektedir.

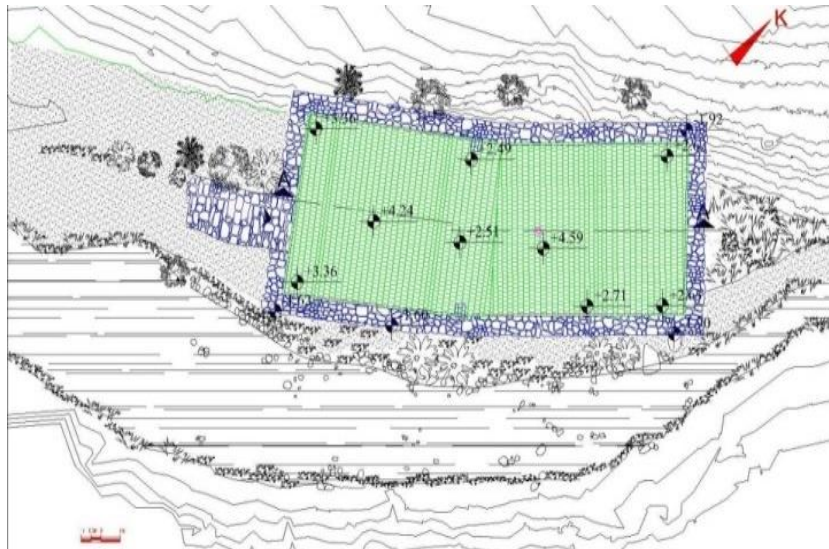
2. Konum

Migren Hamamı, yöre halkı tarafından "Ermeni Hamamı", "Migronun Hamamı" ve "Dere Hamamı" olarak da bilinir. Muş şehir merkezinin Dere Mahallesi'nde yer alan Dere Kilisesi'nin yaklaşık 350,00 m. güneydoğusundaki Dere Çayı'nın batısında bulunmaktadır. Hamam, 50-51 Jb Pafta, 366 Ada, 10 Parsel de bulunmakta, yapının mülkiyeti Maliye Hazinesi'ne aittir (Şekil 2,3).

Şekil 2,3. Migren Hamamı Vaziyet Uydu ve Giriş Görünüşü (Ş. Öztürk)

Oldukça engebeli bir topoğrafya üzerinde kurulu hamamın, güneyi boydan boya Dere Çayı ile kuzeyi tamamıyla toprak ve kayalığa gömülü, doğu ve batı cepheleri ise arazinin doğal yapısına uygun konumda tasarlanmıştır.

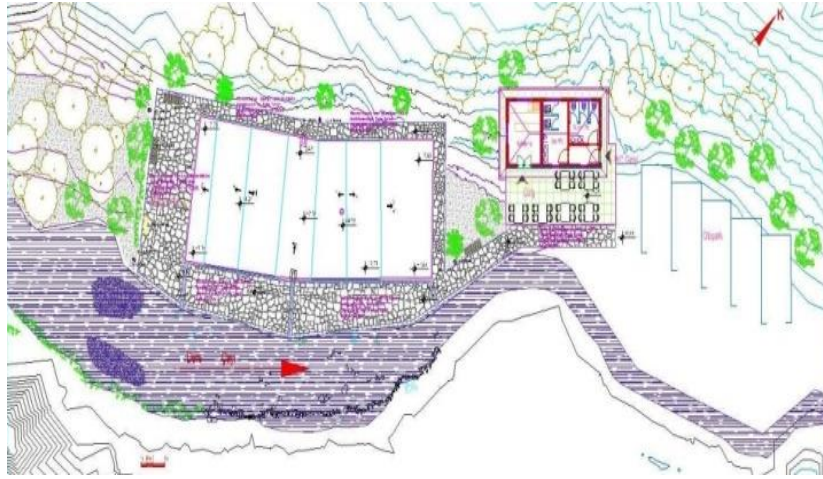

Şekil 4. Migren Hamamı Restitüsyon Vaziyet Planı (Ş. Öztürk)

Günümüzde yapının beden duvarlarının büyük bir bölümü sağlam, örtü sistemi kısmen yıkık durumdadır. Mahalle sakinlerinin verdiği bilgiye göre 1940 yılına kadar aktif olarak kullanılan hamam, daha sonra kullanılmayarak kaderine terk edilmiştir.

Hamamın dere yamacında olması, toprak ve kaya kaymaları ile Dere Çayı'nın ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde su debisinin artışına bağlı olarak, hamam su baskınlarına maruz kalmaktadır (Şekil 4).

Migren (Dere) Hamamı'nın uygulama koruma restorasyon projesinde onarımdan sonra kullanımına yönelik çevre düzenleme çalışması yapılmıştır. Hazırlanan çevre düzenleme çalışmasında aktif olarak akar konumda olan Dere Çayı'nın yatak ve her iki kıyısının temizlik ve tahkimatının yapılması gerekmektedir. Ayrıca, yapının onarım sonrası aktif kültürel ve turizm amaçlı olarak kullanılmasına yönelik, yapının topoğrafyası dikkate alınarak, doğu bölümünde kadın ve erkekler için yeterli miktarda lavabo, wc, kafeterya ve beş araçlık otopark yapılması hedeflenmiştir.

Şekil 5. Migren Hamamı Restorasyon Vaziyet Planı (Ş. Öztürk)

Yapılacak olan yeni yapılar tarihi yapının gabarisi ve mimari yapısına uygun sökülür, takılır malzemeler kullanılması planlanmıştır (Şekil 4,5).

3. TARİHÇE

Muş merkez Dere Mahallesi'nde yer alan tarihi Migren Hamamı'na ait herhangi bir kitabe veya yazılı tarihi belge bulunmamaktadır. Hamamın yapım tekniği, malzemesi ve bölgedeki diğer tarihi yapılar ile karşılaştırma yapıldığında XVIII. yüzyılın sonu ya da XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edildiği düşünülmektedir (Öztürk, 2002:121,122).

Şekil 6. Migren Hamamı Restitüsyon Planı (Ş. Öztürk)

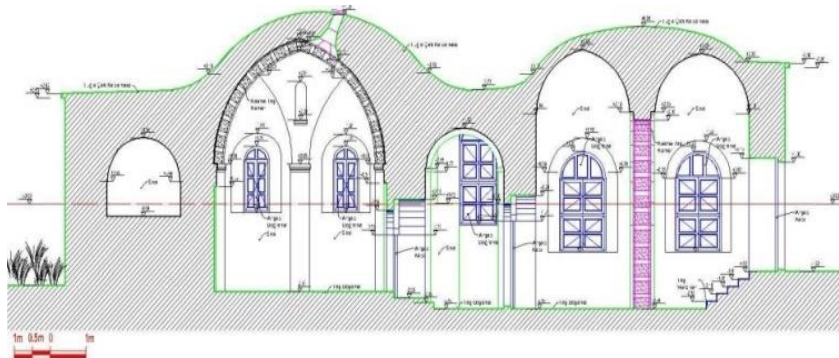
Migren (Dere) Hamamı, Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurul Müdürlüğü sunulan ekler ile 27.06.1990 tarih ve 248 sayılı karar ile "Anıt" niteliğinde kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

Yapıya ait belgeleme, rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri, Muş Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından hazırlanarak, Van Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurul Müdürlüğü tarafından 29.06.2012 tarih ve 182 sayılı kararı ile onaylanmıştır. Migren (Dere) Hamamı, onarım çalışmaları ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından devam etmektedir.

4. YAPININ İNCELENMESİ

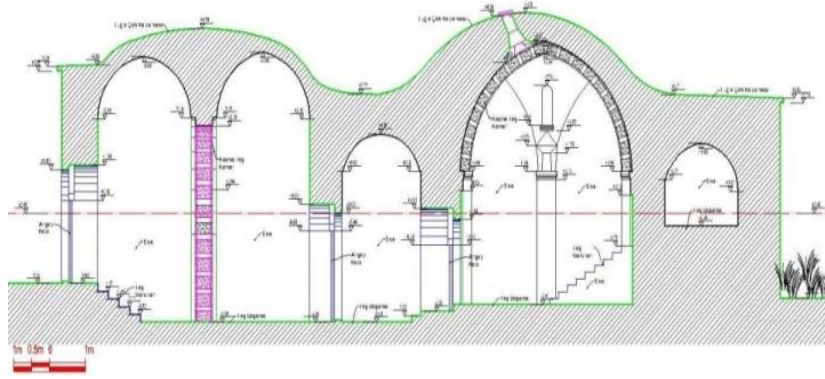
4.1. Plan

Migren (Dere) Hamamı, 7.85x20.80 m. ölçülerinde dikdörtgen formunda, kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda, kuzeye 330 açı ile zemine yerleştirilmiştir. Giriş cephesi ortadan her iki köşeye doğru 0.80 m. içerlek çarpık bir planlamaya sahiptir (Şekil 6). Hamam planı Muş merkezde yer alan diğer hamam, bölge hamamları ve klasik tek ya da çifte hamam plan düzenlenmesi dışında bir plan yapısına sahiptir. Hamamın iç fonksiyonel yapısındaki bu plan farklılığı inşa edildiği topoğrafyanın mimari konumu ile açıklanabilir.

Şekil 7. Migren Hamamı Restitüsyon Boy Kesiti (Ş. Öztürk)

Hamam dikdörtgen planlı olup, hamama biri batı, üçü güneyden olmak üzere toplam dört ayrı ve farklı bağımsız kapıdan giriş sağlanır. Hamamın iç yapısında yer alan soğukluk, ılıklik, sıcaklık, külhan ve üç adet depo bölümünden oluşmaktadır (Şekil 6,7).

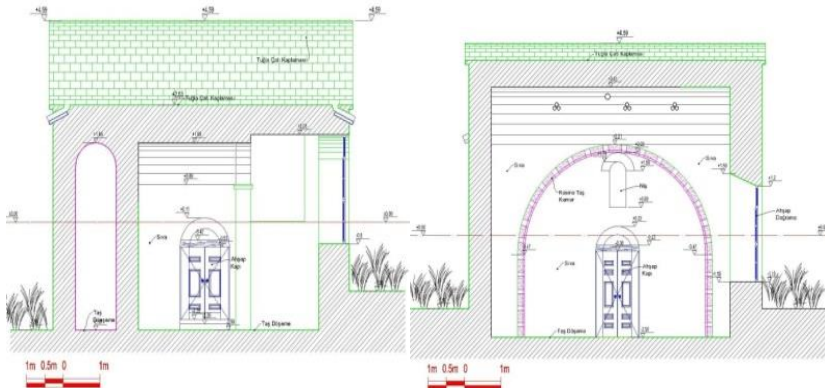

Şekil 8. Migren Hamamı Restitüsyon En Kesiti (Ş. Öztürk)

Soğukluk Bölümü; Hamamın batı beden duvarında 2.00 m. genişlikte çift kanatlı ahşap bir kapı ile 5.97x6.58 m. ölçülerindeki mekâna giriş sağlanmaktadır. Giriş kapısı ile hamam iç mekân arasındaki yaklaşık 1.00 m. yükseklik kotu, beş adet merdiven ile iniş sağlanır. Bu mekân ortadan kuzey güney doğrultuda 0.75 m. genişlikte kesme taştan yapılmış iki renkli, (siyah-beyaz) örgülü sivri bir kemerle ikiye ayrılmaktadır (Şekil 6-10). İkiye ayrılan her bölüm 2.70x6.58 m. ölçülerinde sivri beşik tonoz ile örtülüdür. Bu iki mekânın güney beden duvarının ortasında yer alan 1.30 m. genişlikte birer mazgal pencere yer almaktadır. Mekânın kuzeybatı bölümünde 0.52 m. derinlikte ve 1.63 m. genişlikte bir niş mevcuttur. Mekânın kuzeydoğu köşesinde yer alan 0.70 m. genişlikteki tek kanatlı kapı ile 1.13x1.88 m. ölçülerindeki depo mekânına girilir. Mekânın doğu duvarının ortasında yer alan 0.80 m. genişlikteki kapı ile ılık bölüme giriş sağlanmaktadır. (Şekil 6).

Ilıklık Bölümü; 2.30x2.70 m. ölçülerindeki mekânın üzeri yuvarlak beşik tonoz ile örtülüdür. Ilıklık bölümünün güney, doğu ve batı yönünde bir sivri kemer ile geçilmiş, güneyindeki 1.20x1.82 m. ölçülerindeki mekânın üzeri kuzey güney istikametinde sivri beşik tonoz ile örtülüdür. Bu mekânın güney beden duvarında yer alan 1.00 m. genişlikteki düz pencere ile iç mekânın aydınlatılması sağlanmıştır.

Ilıklık bölümünün kemer ile birleştiği güneydoğu köşesi pahlı olarak düzenlenmiştir. Ilıklık bölümünün doğu duvarında yer alan 0.80 m. genişlikteki bir kapı ile sıcaklık bölümüne girilir (Şekil 6).

Şekil 9,10. Migren Hamamı Restitüsyon En Kesitleri (Ş. Öztürk)

Sıcaklık Bölümü; 4.60x5.65 m. ölçülerindeki mekân, ortada doğu batı yönünde 0.56 m. genişlikteki sivri iki paralel kemer ile desteklenmiştir. Sıcaklık bölümünün güney beden duvarında iki adet aynı mimari özelliklerde 0.78 m. genişlikte pencere ile iç mekânın

aydınlatılması sağlanmıştır. Sıcaklık bölümünün üzeri kuzey güney yönünde gelişen sivri beşik bir tonoz ile örtülüdür.

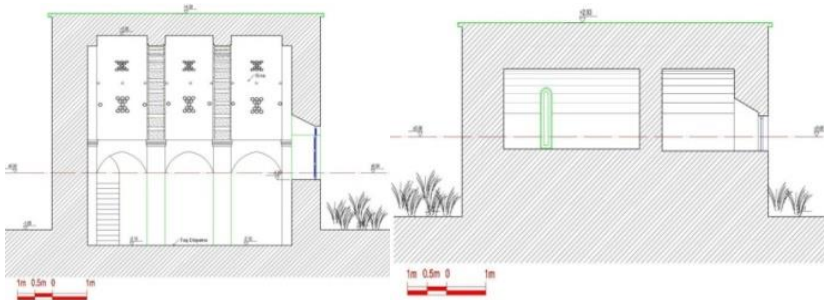
Şekil 11,12. Migren Hamamı Sıcaklık Bölümü Baca ve Aks-i Seda Küpleri Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Tonozun ortasında içten sekizgen formunda, örtü sisteminde yuvarlak formulu dekoratif bir üst havalandırma bacası yer almaktadır. Hamamın özellikle sıcaklık bölümünün tonoz tavan ve duvarlarında yer alan aks-i seda küpleri, belirli bir düzen içerisinde simetrik olarak tekli, üçlü, beşli ve altılı olarak sıralanmıştır (Şekil 6-16).

Şekil 13,14. Migren Hamamı Sıcaklık Bölümü Aks-i Seda Küpleri Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Sıcaklık bölümünün kuzeydoğu köşesindeki tek kollu yonu taştan inşa edilmiş bir merdiven ile daha üst kottaki 0.55 m. genişlikte bir açıklıkla külhana giriş sağlanmaktadır (Şekil 6).

Şekil 15,16. Migren Hamamı Restitüsyon En Kesitleri (Ş. Öztürk)

Külhan Bölümü; 2.06x3.43 m. ölçülerindeki mekân, kuzey güney yönünde yuvarlak beşik tonoz ile örtülüdür. Külhan bölümünün doğu beden duvarında 0.30 m. genişlikteki bir pencere açıklığı bulunmaktadır (Şekil 6,17,18).

Depo Bölümleri; Hamamın biri iç bölümde ikisi güney cephesinde farklı büyüklükte üç adet depo bölümü vardır. Yapının güneybatı köşesindeki güney cephede bağımsız olarak yer alan 0.57 m. genişlikteki bir kapı ile 1.83x2.27 m. ölçülerindeki depoya girilir. Bu mekânın üzeri kuzey güney istikametinde gelişen yuvarlak tonoz ile örtülüdür.

Şekil 17,18. Migren Hamamı İç Mekân Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Yapıdaki ikinci depo güney cephesinin yaklaşık ortasında yer alan 0.78 m. genişlikteki tek kanatlı kapı ile 1.09x1.60 m. ölçülerindeki bağımsız mekândır. Üçüncü depo bölümü ise soğukluk mekânının kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır (Şekil 6).

Şekil 19,20. Migren Hamamı Güney Görünüşleri (Ş. Öztürk)

4.2. Cepheler

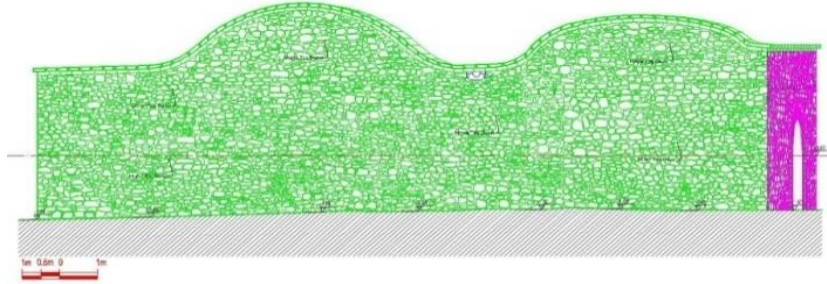
Hamamın güney cephesi 20.52 m. uzunluğunda ve 6.25 m. yüksekliğindedir. Cephenin doğu köşesi, batı köşesinden 0.30 m. daha aşağıda olup arazinin eğimine uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Cephe düz kesme tek kademeli bir saçak yardımıyla tonoz örtülü kiremit kaplamalı örtü sistemine geçiş yapmaktadır (Şekil 19-21).

Cephe, farklı kot ve mimari özellikteki iki kapı ve beş pencere ile donatılmıştır. Yuvarlak iki kademeli tuğla örgülü ve sivri kemer ile geçilen kapı ve pencereler yatayda aynı aks üzerinde değildir. Güney cephesi moloz taş ve kısmen tuğla malzeme ile inşa edilmiştir.

Şekil 21. Migren Hamamı Güney Cephe Restitüsyonu (Ş. Öztürk)

Hamamın kuzey cephesi 19.46 m. uzunluğunda ve 6.31 m. yüksekliğindedir. Cephe düz kesme tek kademeli bir saçak yardımıyla tonoz örtülü kiremit kaplamalı örtü sistemine geçiş yapmaktadır. Cephe tamamıyla moloz taş örgülü olarak inşa edilmiş, cephede herhangi bir mimari eleman kullanılmamıştır (Şekil 22).

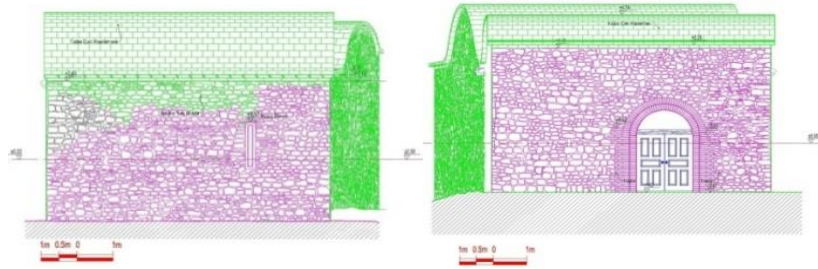
Şekil 22. Migren Hamamı Kuzey Cephe Restitüsyonu (Ş. Öztürk)

Hamamın doğu cephesi 7.80 m. uzunluğunda, 6.50 m. yüksekliğindedir. Moloz taş örgülü cephede yuvarlak kemerli küçük açıklıklı bir pencere dışında herhangi bir eleman yoktur (Şekil 461-463).

Şekil 23,24. Migren Hamamı Doğu ve Batı Cephe Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Hamamın batı cephesi 8.30 m. uzunluğunda, 6.20 m. yüksekliğindedir. Moloz taş örgülü cephede yuvarlak iki kademeli tuğla örgülü kemer içerisinde yer alan çift kanatlı ahşap kapı dışında herhangi bir eleman yoktur (Şekil 23-26).

**Şekil 25,26. Migren Hamamı Doğu ve Batı
Cephe Restitüsyonları (Ş. Öztürk)**

4.3. Örtü Sistemi

Hamamın örtü sistemi 20.83 m. uzunluğunda, 8.08 m. genişliğinde dikdörtgen planlıdır. Yapının üzeri iki farklı ölçülerde kuzey-güney doğrultusunda gelişen yuvarlak tonoz tuğla kiremitle örtülüdür.

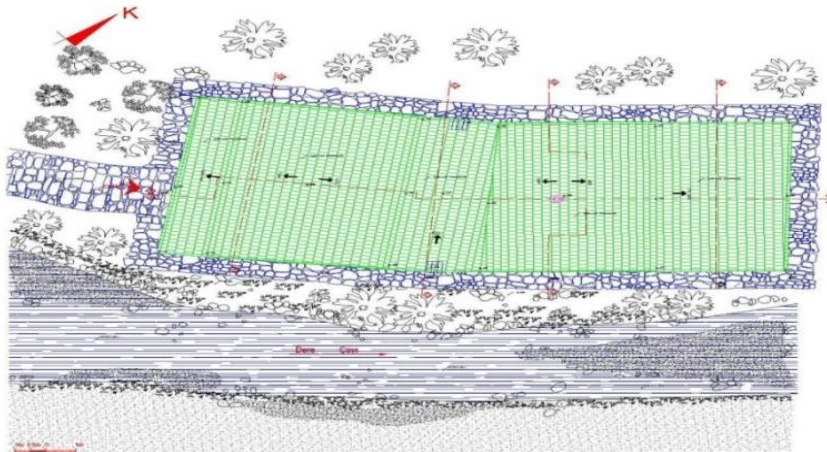

Şekil 27,28. Migren Hamamı Örtü Sistemi Genel Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Hamam örtüsü kuzey ve güneyinde yer alan iki adet yekpare çöten ile kar ve yağmur sularının tahliyesi sağlanmaktadır. Örtü sisteminin üzerinde yer alan yuvarlak baca ile sıcaklık bölümü içerisinde ki kirli ve temiz havanın dışarıya doğru sirkülasyonu sağlanmaktadır (Şekil 27-29).

4.4. Süsleme

Migren Hamamı oldukça yalın bir şekilde yöresel taş malzeme kullanılarak inşa edilmiş, yapının iç ve dış mekân yapısında süsleme kullanılmamıştır (Öztürk, 2002: 121,122).

**Şekil 29. Migren Hamamı Örtü Sistemi
Restitüsyonu Planı (Ş. Öztürk)**

5. MALZEME VE YAPIM TEKNİĞİ

Muş İli merkez Dere Mahallesi'nde yer alan tarihi Migren Hamamı'nda yapım malzemesi olarak; yonu taş, kayrak sal taşı, tuğla, moloz taş, ahşap ve metal yapı malzemesi kullanılmıştır.

Yonu Taş; hamamın iç bölümünde yer alan tüm sivri kemerlerde iki farklı renkte (siyah-beyaz), zemin kaplamasında ve saçak yapımında kullanılmıştır. Kayrak Sal Taşı; hamamın çevre tretuvarlarında, Tuğla Malzemesi; yapının kapı, pencere kemer, tonoz yapımında ve örtü sisteminde ise tuğla kiremit kullanılmıştır.

Moloz Taş; yapının beden ve iç bölme duvarlarının inşasında ve duvar yapımında dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır. Ahşap Malzeme; hamamın tüm kapı ve pencere doğrama imalatında, Metal Malzeme; yapının tüm kapı ve pencere aksamalarında ve aksesuarlarında kullanılmıştır.

Migren Hamamı'nın inşasında bağlayıcı malzeme olarak kireç harcı kullanılmıştır. Yapıdaki duvar kalınlıkları 0.90 m. ile 1.35 m. arasında değişmekte, sıralı kaba yonu taş örgülü ve moloz taş dolgu olarak duvarlar inşa edilmiştir. Hamamın beden dış duvarları sıvasız, iç mekânın tüm duvar ve tavan satırları kül, dut, üzüm şırası katkılı sıva harcı ile sıvanmıştır (Şekil 30,31).

Şekil 30,31. Migren Hamamı İç Mekân Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Hamam mevcut konum itibari ile riskli (Heyalan, Sel) alanda yer almaktadır. Bu bakımdan jeolojik etüt ve statik rapor konusunda uzman jeoloji ve inşaat mühendisi tarafından teknik rapor hazırlanmıştır. Migren Hamamı'nın duvar bağlayıcısı ve harç numune örnekleri yapı üzerinden alınarak, Muş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü aracılığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ilgili teknik laboratuvarlarında yapılmıştır.

Yapıda kullanılan bağlayıcı malzeme kireç harcı, beden duvarı derzlerinde kullanılan harç ile ilgili analizler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvar Müdürlüğü'nün 14.04.2011 tarih ve 221 sayılı karar iki farkı harç numunesinin analiz sonuçları yapılmıştır.

5.1. Mevcut Durum

Malzemenin rengi, dokusu, dayanımı, agrega boyut ve dağılım gibi dış görünümü (Çıplak gözle veya binoküler) mikroskopa yapılmıştır.

Harç; Hamamın iç mekân kemer bölümünde alınan harç numunesi, açık gri renkte, sert dokulu, gözeneksiz, yer yer kireç lümleri ve minik çakıl parçaları ile yapışık, görünür ince

agregalı harç numunesidir. Dayanımı, sert bir kum taşı kadar sağlam ancak çekiç darbesiyle koparılabilir.

Sıva; Hamamın beden duvarında alınan harç numunesi, gri renkte, sert dokulu, kısmen gözenekli, yer yer kireç lümleri içeren görünür ince agregalı sıva numunesidir. Dayanımı, sert bir kum taşı kadar sağlam, ancak çekiç darbesiyle koparılabilir.

5.2. Kimyasal Analizler

Malzeme içindeki kireç (Kalsiyum Karbonat), organik madde ve nem miktarlarını tespit etmek amacıyla yapılan analizlerdir. Malzeme içindeki kireç oranının tespiti için; kızdırma kaybı (kalsinasyon) ile asit testi (HCl’ de kayıp) analizleri yapılmıştır.

Ömek. No	Asitte Kayıp (%)	Elek Analizleri (%)					Kızdırma Kayıpları			Spot Testler	
		1180µ	600µ	250µ	125µ	<125µ	% Nem	% Org.	% Ca(OH) ₂	(SO ₄) ²⁻	Cl ⁻
1	39,89	47,51	18,26	20,95	7,68	5,60	0,85	4,50	36,63	-	-
2	50,02	42,04	20,56	27,59	7,04	2,78	0,88	4,34	56,97	-	-

Şekil 32. Muş Migre Hamamı Harç Numunesi Kızdırma Kayıpları, Asit Testi, Elek Analiz ve Spot Test Sonuçları

Kızdırma kayıpları analizleri sonucunda bulunan değerler malzeme içindeki organik madde miktarını ve kalsiyum karbonat miktarını verir. Asit testi sonucu ise malzemedeki kalsiyum karbonat miktarını verir (Şekil 473).

5.3. Harç ve Sıva Numunelerinin Değerlendirilmesi

Yukarıda yapılan sonuç ve değerlendirilmelerin bir araya getirilmesi ile yapılacak olan genel oranlama ve Migre Hamamı’nın onarım uygulamalarında önerilen malzeme oran birimleri;

Harç;

% 33-35 Sönmüş ve bekletilmiş kireç

% 63-65 Yıkanmış dere kumu

% 20-25 ufak çakıl parçaları

Sıva;

% 33-35 Sönmüş ve bekletilmiş kireç

% 18-20 Taş tozu

% 43-45 Yıkanmış dere kumu (Öztürk, 2001:1-3).

6. KAZI VE TEMİZLİK ÇALIŞMASI

Migre Hamamı’nın iç mekân zemin kotu, beden duvarlarının dış zemin kotların belirlemek amacıyla Muş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’nün uzman sanat tarihçi ve arkeologların gözetim ve denetiminde temizlik ve kazı çalışması yapılmıştır.

2010 Eylül ayında 10 kalifiye işçinin katılımıyla 20 iş gününde yapılan temizlik ve kazı çalışmaları ile yapıya ait tüm iç mekân zemin kotları ortaya çıkartılmıştır.

Şekil 33,34. Migren Hamamı İç Mekan Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Yapılan kazı ve temizlik çalışmalarında yapının iç ve dış mekân zemin kot seviyesi, kemer ayakları, zemin kaplaması, kapı, pencere söveleri tespit edilmiştir. Yapının dışında yapılan kazı ve temizlik çalışmalarında zemin kot seviyesi ve diğer birçok mimari elemanların yeri ve mimari özellikleri tespit edilerek kayıt altına alınmıştır.

Migre Hamamı'nın kazı ve temizlik çalışmaları esnasında hafriyat içerisindeki metal elemanlar, tuğla, ahşap amorf parçaları ayrı ayrı tasnif edilmiştir. Ayrıca, mimari yapı malzemesi olan yondu taş malzemeleri envanteri yapılarak kayıt altına alınmıştır (Şekil 33,34). Kazı ve temizlik çalışmalarından sonra yapının, rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri yeniden hazırlanarak, Van Kültür Varlıkları Bölge Kurul Müdürlüğü'nce mimari proje revizyonu yapılarak onaylanmıştır.

7. BELGELEME VE RÖLÖVE ÇALIŞMALARI

Migre Hamamı'nın arazi belgeleme (rölöve) çalışmaları 25.10.2011 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Mimari belgeleme/rölöve çalışmasını gerçekleştiren ekip;

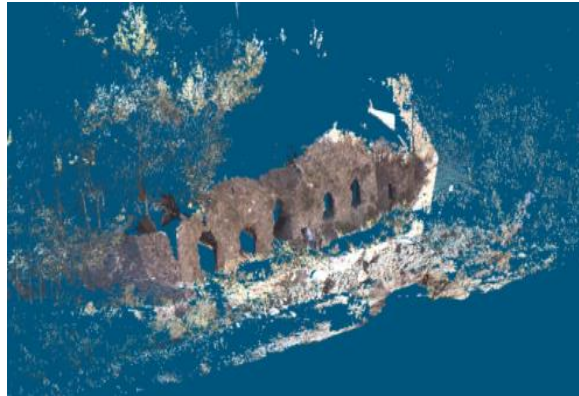
Şahabettin Öztürk, Dr. Mimar, Sanat Tarihçisi

Kıyas Tökmeci, Mimar

Aziz Emre Şenel, Harita Teknikeri

Mehmet Zeki Uludağ, 3D Lazer Tarama Operatörü

Migre Hamamı'nın ve çevresinin ölçümü, trimble gx 3d scanner cihazı kullanılarak yapılmıştır. Farklı istasyonlarda taranan üç boyutlu nokta bulutları birleştirilerek orto-foto (fotogrametrik) görüntüler elde edilmiştir.

Şekil 35,36. Migre Hamamı Trimble Gx 3d Scanner 3 Boyutlu Nokta Bulutu (Ş. Öztürk)

Optik alet kullanımının da imkânsız olduğu alanda ise ölçümler genel koordinat sistemine bağlanmak kaydı ile basit aletler (metre) kullanımı ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bu veriler doğrultusunda rölöve çizimleri yapılmıştır (Şekil 35,36).

Belgelemede Nikon D 300 (12 megapixel) fotoğraf makinesi, 12-24 mm. ve 18-200 mm. nikkor objektif kullanılmıştır. Mimari elemanlar ayrıca sınıflandırılarak detaylı bir biçimde belgelenmiştir. Minolta Dimage 7'i ve Canon Digital Rebel (300 D) dijital fotoğraf makineleri ile 985 adet belgeleme yapılmıştır (Öztürk, 2011: 1-28).

Şekil 37,38. Migren Hamamı İki Farklı İstasyondan Taranan Nokta Bulutlarının Register Edilmiş Görünüşler (Ş. Öztürk)

7.1. Rölöve

7.1.1. Rölöve Hasar Analiz Projesi (Şekil 39).

7.1.2. Rölöve Malzeme Analiz Projesi

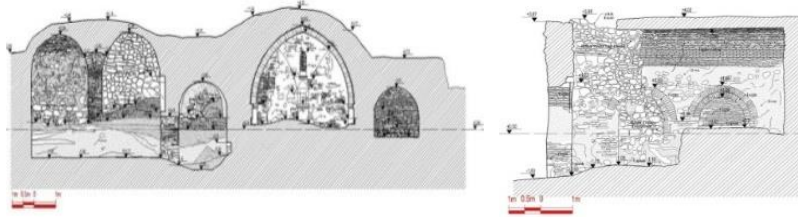
7.1.3. Analitik Analiz Projesi (Öztürk, 2010: 5-22), (Şekil 40-49).

	Yüzey Kirlenmesi (isden dolayı)		Özgün Kısımlar
	Çatlak Oluşumu		Sıva Bozulması
	Eksik Olan Yapı Öğesi		Muhdes (Sonradan eklenen- badana)
	Malzeme Kopması/ Yok Olması		Derz Bozulması (Aşınma, Boşalma)
	Toprak ve Moloz Yığılı		Yüzey Kirlenmesi (Bitki, Yosun oluşumu) / Flora

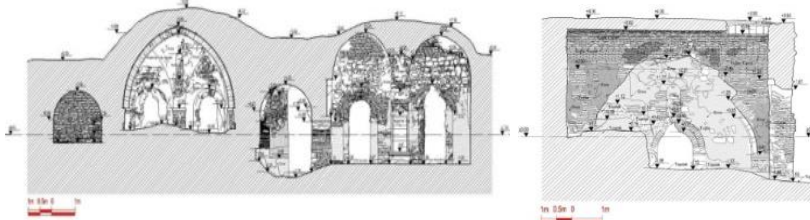
Şekil 39. Migren Hamamı Rölöve Hasar Analiz Lejantı (Ş. Öztürk)

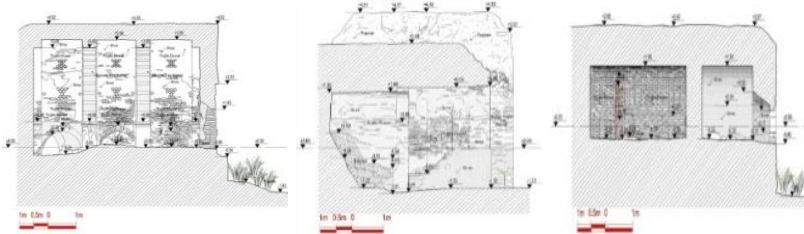
Şekil 40. Migren Hamamı Rölöve Planı (Ş. Öztürk)

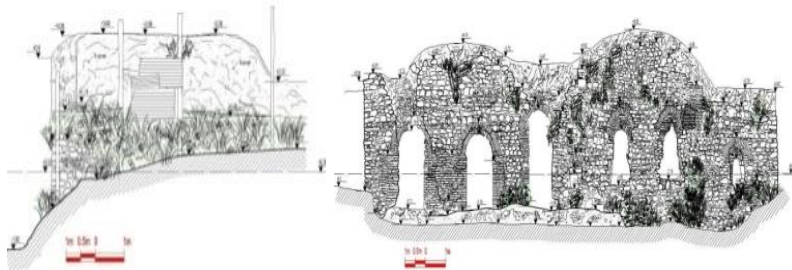
Şekil 41,42. Migren Hamamı Röhlöve Boy ve En Kesitleri (Ş. Öztürk)

Şekil 43,44. Migren Hamamı Röhlöve Boy ve En Kesitleri (Ş. Öztürk)

Şekil 45-47. Migren Hamamı Röhlöve En Kesitleri (Ş. Öztürk)

Şekil 48,49. Migren Hamamı Röhlöve Güney ve Batı Cepheleri (Ş. Öztürk)

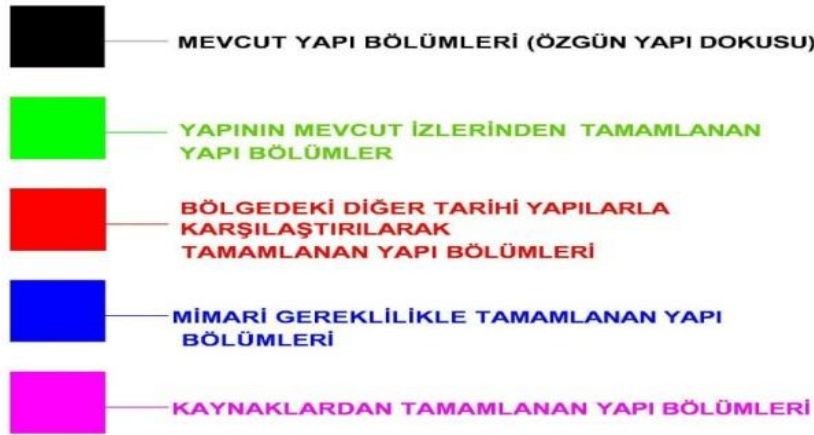
7.2. Restitüsyon

7.2.1. Yapının Mevcut Yapı İzlerinden Tamamlana Yapı Bölümleri

7.2.2. Bölgedeki Diğer Tarihi Yapılarla Karşılaştırılarak Tamamlanan Yapı Bölümleri

7.2.3. Mevcut Yapı Bölümleri(Özgün Yapı Doku)-Siyah Renk

7.2.4. Mimari Gereklilikle Tamamlana Yapı Bölümleri (Öztürk, 2011: 5-29), (Şekil 50).

Şekil 50. Migren Hamamı Restitüsyon Analiz Lejantı (Ş. Öztürk)

7.3. Restorasyon

7.3.1. Restorasyon Projesi

7.3.2. Restorasyon Müdahale Projesi (Öztürk, 2010: 1-22), (Şekil 51).

7.4. Raporu ve Fotoğraf

7.4.1. Koruma Raporu

7.4.2. Fotoğraf Albümü.

Şekil 51. Migren Hamamı Restorasyon Müdahale Lejantı (Ş. Öztürk)

8. DEĞERLENDİRME

Muş İl merkezinde yer alan Migren (Dere) Hamamı, mevcut tarihi yapılar içerisinde önemli bir yere sahiptir. Tescilli olan hamam, hem mimari form olarak hem de plan özellikleri olarak, gerek bölge ve gerekse Muş İlindeki mevcut hamam mimari özellikleri bakımından farklıdır. Bu farklılığın temelinde yapının inşa edildiği yerin topoğrafik konumu, Dere Çayı ile doğrudan ilişkisi vardır. Dere Hamamı, Anadolu'daki Selçuklu ve Osmanlı hamam mimari plan tipolojisi içerisinde değerlendirmek mümkün değildir. Bu bakımdan kendine özgün bir hamam plan yapılması olduğu bir gerçektir.

Migren (Dere) Hamamı'nın Muş Valiliği tarafından yeniden kullanmaya ve kent kültür turizmine kazandırmak amacıyla çok teknik ve bilimsel kapsamlı çalışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda yapılan kazı çalışmaları sonucunda yeniden hazırlanan rölöve, restitüsyon, restorasyon mimari projeleri tamamlanarak, Van Kültür Varlıkları Bölge Koruma Kurul tarafından onaylanmıştır.

Migren (Dere) Hamamı mevcut konum itibarıyla aktif olarak akar konumda olan, Dere Çayı'nın hemen batı yakasında yer almaktadır. Hamam için ihtiyaç duyulan su, Dere Çayı'ndan temin edilmektedir. Dere Çayı'nın su debisi mevsimsel koşullara bağlı olarak aşırı değişkenlik göstermektedir. Özellikle ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde Dere

Çayı'nın su debisi maksimum seviyeye çıkması, hamamın mevcut yapısal ve statik durumunun tehdit etmektedir.

Ayrıca hamam, dere yatağının batı yakasında oldukça eğimli arazi üzerinde bulunması dolayısıyla heyelan riskine de maruz kalmaktadır. Bu amaçla Dere Hamamı'nın mimari rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri dışında zemin jeolojik teknik raporu ve yapısal teknik statik analiz çalışmaları da yapılması zorunludur.

Hamamın onarım çalışmalarının sağlıklı ve kalıcı bir şekilde yapılması için Dere Çayı'nın çevre, çay dere yatağının zemin düzenleme ve zemininin kütleli taş tahkimatının yapılması zorunluluk arz etmektedir. Dere Çayı, çevre ve tahkimat çalışması lokal olarak hamamın yer aldığı bölge dışında tüm dere boyunca yapılması gerekmektedir.

Yapılacak olan dere ıslah çalışmaları yasal olarak Van XVII. Bölge Devlet Su İşleri Müdürlüğü kurumu tarafından yapılması gibi zorunlu nedenlerden dolayı onarım çalışmalarının başlamasını geciktirmektedir. Migre (Dere) Hamamı konumu, mimari ve teknik özellikleri bakımından mimarlık, sanat tarihi ve su mimarisi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir.

Dere Hamamı onarım çalışmaları tamamlandıktan ve kullanımına yönelik yapılacak işlevler sonucunda Muş kentin kültür, turizm ve ekonomisine önemli bir katkı kazandıracaktır.

9. KAYNAKÇA

- Aru, K.A. (1949). Türk Hamamları Etüdü, İstanbul: İstanbul Matbaacılık.
- Arseven C. E. (1983). "Hamam Maddesi", Sanat Ansiklopedisi C. II, 678.
- Eyice, S. (1997). Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. XV, 402-429.
- Kara, B. (1997). Muş'ta Dere Mahallesi Kilisesi ve Hamamı, Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Kılavuz, B. N. (1996). Muş ve Çevresindeki Türk Mimari Eserleri, Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Muş, 1998 İl Yıllığı, (1998). İstanbul.
- Önge, Y. (1995). Anadolu'da XII. XIII. Yüzyıl Türk Hamamları, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Öztürk, R. (2011). Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü, Muş/Merkez Migre (Dere) Hamamı Harç ve Sıva Analiz Raporu, İstanbul.
- Öztürk, Ş. (2010). Muş/Merkez Migre (Dere) Hamamı Rölöve Raporu, Van.
- Öztürk, Ş. (2011). Muş/Merkez Migre (Dere) Hamamı Restitüsyon Raporu, Van.
- Öztürk, Ş. (2011). Muş/Merkez Migre (Dere) Hamamı Restorasyon Koruma Raporu, Van.
- Öztürk, Ş. (2002). Van Gölü Havzası Orta Çağ ve Sonrası Su Mimarisi. Doktora Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Öztürk, Ş. (2004). Bitlis Su Mimarisi, Malatya: Uğurel Matbaası.
- Öztürk, Ş. (2013). Ahlat'ta Mimari Su Yapıları, I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu (23-25 Ağustos 2012), İstanbul, 143-161.
- Öztürk, Ş. (2020). Hüseyin Paşa Külliyesi Çifte Hamam Kazı-Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Proje Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13 (13), 423-444.
- Ülgen, A. S. (1977). Hamam Maddesi, İslam Ansiklopedisi, 5, 174-178.
- Ünver, A. S. (1950). Türk Hamamları, Tarih Dünyası. 198-203.
- Ünver, A. S. (1973). Türk Hamamı, Belleten, C. XXXVIII, 145, 87-94.